

Dicht bij huis

*Voor hen die ondanks alles
blijven geloven in de kracht,
liefde en betrokkenheid die
dicht bij huis te vinden is.*

Dicht bij huis

Praktijkboek werken met gezinnen

Roel Bouwkamp

Sonja Bouwkamp

Met medewerking van Clara Bartelds

Aanpak van patronen in gezin, hulpverlening en werkveld

© De Tijdstroom uitgeverij, 2013. De auteursrechten der afzonderlijke bijdragen berusten bij de auteurs.

Omslagontwerp: Cees Brake BNO, Enschede en Floortje Bouwkamp

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij BV, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.

Internet: www.tijdstroom.nl

E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorrecht, Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 215 5

NUR 777

Inhoud

Inleiding – 9

DEEL I PATRONEN IN GEZINNEN

Hoofdstuk 1 Hechting, gezinspatroon en leerproces – 13

- 1.1 Hechting en hechtingsstijlen – 13
- 1.2 Veilige hechting – 17
- 1.3 Gepreoccupeerde hechting – 18
- 1.4 Angstige hechting – 19
- 1.5 Vermijdende hechting – 20
- 1.6 Ambivalente hechting – 21
- 1.7 Onveilige hechting en hechtingsstoornis – 22
- 1.8 Complementaire gedragspatronen van ouder en kind – 23
- 1.9 Leerprocessen in het gezin – 25

Hoofdstuk 2 Interactiepatronen tussen ouder en kind – 29

- 2.1 Toegeeflijke ouder – impulsief, woedend kind – 29
- 2.2 Begrijpende ouder – open, speels kind – 36
- 2.3 Liefhebbende ouder – blij, competent kind – 41
- 2.4 Beschermende ouder – loyaal kind – 47
- 2.5 Overbezorgde ouder – onzeker kind – 52
- 2.6 Autoritaire ouder – aangepast kind – 60
- 2.7 Straffende ouder – verongelijkt kind – 67
- 2.8 Gewelddadige ouder – geïntimideerd kind – 75
- 2.9 Verwaarlozende ouder – verloren kind – 83
- 2.10 Inconsequente ouder – lastig kind – 89
- 2.11 Onbetrouwbare ouder – instabiel kind – 96
- 2.12 Onvolwassen ouder – geparentificeerd kind – 102
- 2.13 Samengestelde gezinspatronen en persoonlijkheidsstoornissen – 110
- 2.14 Onderscheid gezonde en ongezonde gezinspatronen – 112

DEEL 2 PATRONEN IN DE HULPVERLENING

Hoofdstuk 3 Patronen uitgelokt door de cliënt – 119

- 3.1 De cliënt als woedend, impulsief kind – 119
- 3.2 De cliënt als braaf, aangepast kind – 121
- 3.3 De cliënt als verongelijkt kind – 122
- 3.4 De cliënt als geïntimideerd kind – 124
- 3.5 De cliënt als verloren kind – 126
- 3.6 De cliënt als lastig kind – 128
- 3.7 De cliënt als instabiel kind – 129
- 3.8 Differentiatie en verstrengeling – 131

Hoofdstuk 4 Patronen uitgelokt door de hulpverlener – 133

- 4.1 De hulpverlener als toegeeflijke ouder – 134
- 4.2 De hulpverlener als begrijpende ouder – 135
- 4.3 De hulpverlener als beschermende ouder – 135
- 4.4 De hulpverlener als veeleisende, autoritaire ouder – 137
- 4.5 De hulpverlener als straffende ouder – 138
- 4.6 De hulpverlener als gewelddadige ouder – 139
- 4.7 De hulpverlener als verwaarlozende ouder – 140
- 4.8 De hulpverlener als selectieve ouder – 141
- 4.9 De hulpverlener als inconsequente ouder – 142
- 4.10 De hulpverlener als onbetrouwbare ouder – 143

Hoofdstuk 5 De hulpverlener als gezonde volwassene – 145

- 5.1 De hulpverlener als liefdevolle ouder – 145
- 5.2 Gezond en ongezond gedrag – 147
- 5.3 Persoonsontwikkeling: een goede ouder voor jezelf worden – 148
- 5.4 De hulpverlener als (tijdelijke) goede ouder – 149
- 5.5 De hulpverlener als een gezond model – 149
- 5.6 Jeffrey Young: de hulpverlener als gezonde volwassene – 150
- 5.7 Gezonde volwassene: goede ouder en gezond kind – 150
- 5.8 Onderzoeksresultaten van interactiepatroon hulpverlener-client – 152

DEEL 3 PATRONEN IN HET WERKVELD

Hoofdstuk 6 Patronen in de ambulante hulpverlening – 157

- 6.1 Individuele cliënt als lievelingskind van het AMW – 157
- 6.2 Ontwikkelingen in de ambulante ggz – 158
- 6.3 Indicietelling in de ambulante jeugdhulpverlening – 158
- 6.4 Werken met relatie en gezin in de ambulante hulpverlening – 162
- 6.5 Taak, doel en verantwoordelijkheid van de professionele hulpverlening – 165
- 6.6 Voor- en nadelen individuele en relationele aanpak – 167
- 6.7 Samenwerking hulpverlener en naastbetrokkenen – 170
- 6.8 Effectiviteit van de contextgerichte benadering – 172

Hoofdstuk 7 Patronen in de geestelijke gezondheidszorg – 175

- 7.1 Cliëntgerichtheid in de geestelijke gezondheidszorg – 175
- 7.2 Barrières voor succesvol samenwerken met de familie – 177
- 7.3 Contact met de familie en autonomie van de cliënt – 178
- 7.4 Functies van de familie voor de cliënt – 180
- 7.5 Familie tot bondgenoot maken – 183
- 7.6 Goede samenwerking leidt tot minder dwang – 185
- 7.7 Effectiviteit van gezinsinterventies in de ggz – 187

Hoofdstuk 8 Patronen in de jeugdbescherming – 189

- 8.1 Gezinsvoogd of jeugdbeschermer? – 189
- 8.2 Uithuisplaatsing als middel van de jeugdbescherming – 190
- 8.3 Driehoeksrelaties bij uithuisplaatsing – 192
- 8.4 Gezinsvoogd en gezinscoach – 194
- 8.5 Beïnvloeding en onderhandeling in de jeugdbescherming – 195
- 8.6 Naar een nieuwe jeugdbeschermingsmethodiek – 199
- 8.7 Tweeledige taak van de gezinsvoogd – 201
- 8.8 Parallele processen in de jeugdbescherming – 205
- 8.9 Valkuilen voor de gezinsvoogd – 209
- 8.10 Gezinsvoogd als intensief casemanager – 211

Hoofdstuk 9 Patronen in de residentiële jeugdzorg – 213

- 9.1 Veranderingen in de residentiële jeugdzorg – 213
- 9.2 Interactiepatronen tussen hulpverleners, jeugdigen en ouders – 214
- 9.3 Gezinsgerichte hulp binnen de residentiële jeugdzorg – 216
- 9.4 Betrokken ouders verbeteren de hulpverlening – 217
- 9.5 Effectieve interventies bij jeugddelinquentie – 217
- 9.6 Kenmerken van gezinsgerichte hulp – 219
- 9.7 Samenwerken in de driehoek cliënt-ouders-begeleider – 219
- 9.8 Conflicten in de samenwerking binnen de driehoek – 222
- 9.9 Vijf manieren om met conflicten om te gaan – 225
- 9.10 Conflicthantering door groepsleiders – 228
- 9.11 Samen werken aan de werkrelatie – 231

Hoofdstuk 10 Productie van zorgvermijding en zorgverlamming – 235

- 10.1 Hulpverlening aan multiprobleemgezinnen – 235
- 10.2 Zorgvermijding – 235
- 10.3 Neerwaartse spiraal in de hulpverlening aan multiprobleemgezinnen – 236
- 10.4 Wat doet de organisatie met de signalen dat het fout gaat? – 243
- 10.5 Zorgverlamming – 246

Hoofdstuk II Reductie van zorgvermijding en zorgverlamming – 249

II.1 De kracht van persoonlijke interventie – 249

II.2 Conditie voor een goede samenwerkingsrelatie – 250

II.3 Competenties voor een goede samenwerkingsrelatie – 254

II.4 Het zorgcontinuüm – 270

II.5 Productie van vertrouwen en initiatief – 273

II.6 Samenspel van condities en competenties – 276

Tot slot – 279

Bijlage: patroongericht intervisiemodel – 281

Literatuur – 283

Over de auteurs – 297

Register – 299

Inleiding

Symptomen zijn het brandalarm, niet de brandhaard

In dit handboek wordt aan de hand van een aantal veelvoorkomende interactiepatronen op zeer concrete en praktische wijze beschreven hoe er succesvol gewerkt kan worden met ouders en kinderen in gezinnen waar de problemen mede in stand gehouden worden door het gezinsfunctioneren, of waar het gezin voor een extra opgave staat door aanleg, ontwikkeling of handicap van het kind.

In deel 1 wordt inzicht gegeven in de verschillende hechtingsstijlen van kinderen. Vervolgens worden twaalf veelvoorkomende gezonde en ongezonde gezinspatronen beschreven, waarbij concreet de interactie tussen ouders en kind wordt weergegeven, de boodschappen die de ouders daarbij uitzenden, het reactiepatroon van het kind daarop en de daarbij behorende interpersoonlijke gedragingen en cognitieve schema's. Daarna wordt met behulp van praktische richtlijnen en verhelderende praktijkvoorbeelden aangegeven hoe hulpverleners het beste kunnen omgaan met deze interactiepatronen, wat zij concreet kunnen doen naar de ouders en wat concreet naar het kind.

We richten ons in dit deel niet op de diverse symptomen waarvoor gezinnen hulp kunnen vragen, zoals ADHD, ADD, PDD-NOS, autisme en gedragsstoornissen – al komen deze wel voor in de praktijkvoorbeelden – maar op de gezinspatronen die aan deze symptomen ten grondslag liggen of die het verstoorde gedrag in stand houden of verergeren.

In deel 2 wordt een aantal vaak voorkomende, adequate en inadequate patronen tussen hulpverlener en cliënt beschreven, wat het aandeel van beiden daarin is en wat de hulpverlener er aan kan doen om negatief uitwerkende interactiepatronen om te zetten in positieve.

In deel 3 worden kenmerkende patronen in het hele werkveld van de hulpverlening onder de loep genomen. Eerst worden met behulp van onderzoeksgegevens patronen in de ambulante hulpverlening, de geestelijke gezondheidszorg, de jeugdbescherming en de residentiële jeugdzorg beschreven. Wat hierbij het meest algemene, in het oog springende patroon is, is het consequent op de individuele cliënt gerichte werken. Een gezinsgerichte aanpak blijkt, hoewel bewezen effectiever, nog niet bepaald de praktijk van alledag te zijn. Daarom wordt in dit deel steeds duidelijk gemaakt wat het belang is van gezinsgericht werken en laten de vele praktijkvoorbeelden zien waardoor dit sneller werkt en langduriger resultaat oplevert.

Ten slotte wordt beschreven hoe met name bij het werken met multiprobleemgezinnen zorgvermijding en zorgverlamming kan ontstaan en hoe deze negatieve spiraal tussen hulpverleners en doelgroep gestopt kan worden en omgebogen naar een meer bevredigende samenwerking.

Dit praktijkboek is gebaseerd op de experiëntiële systeemtherapie, ook wel gestaltgezinstherapie of ervaringsgerichte psychosociale hulpverlening genoemd. Deze methodiek berust op twee belangrijke pijlers.

- De gezins- of contextgerichte pijler: de methodiek richt zich op het werken met de cliënt in zijn relatie/gezin of in zijn bredere context (familie, werk, buurt). Dit betekent dat de natuurlijke leefverbanden indien mogelijk altijd bij de hulpverlening betrokken worden en de methodiek er op gericht is om de intieme relaties van de cliënt en zijn natuurlijke netwerk zo te versterken dat hulpverlening overbodig wordt.
- De experiëntiële of ervaringsgerichte pijler: de methodiek is er op gericht dat mensen tijdens de gesprekken nieuwe praktische en emotionele ervaringen opdoen in hoe ze constructiever met zichzelf en met elkaar om kunnen gaan, zodat ze hun problemen voortaan zelf op kunnen lossen. Daarnaast leert deze methodiek hulpverleners om op professionele, open en eerlijke wijze hun persoonlijke ervaringen met de cliënt tijdens de gesprekken in te brengen en daar constructief gebruik van te maken bij hun hulpverlening. Ervaringen kunnen alleen worden opgedaan in het hier en nu. Daarom concentreert deze methodiek zich op het actuele gebeuren in de hulpverleningssituatie.

De methodiek zoals die in dit praktijkboek wordt beschreven, concretiseert de uitgangspunten van het ‘welzijn nieuwe stijl’ doordat zij persoonlijk, gewoon en praktisch is en gericht op:

- werken met gezin, context en netwerk;
- actief op cliënten en gezinnen afstappen;
- het verhelderen van de behoefte achter de hulpvraag;
- het zien van de mens achter de problemen;
- het activeren en mobiliseren van de eigen kracht in gezin, context en netwerk;
- het integraal aanpakken van alle problemen op de diverse levensgebieden;
- zowel probleemoplossing (korte termijn) als gedragsverandering (lange termijn);
- effectief, doel- en resultaatgericht werken;
- het activeren en mobiliseren van de (persoonlijke) kracht van de hulpverlener;
- één gezin, één plan, één man.

Bij dit alles wordt een goede, gelijkwaardige en betrouwbare werkrelatie met de cliënt als centraal gezien en een krachtige en persoonlijke houding van de hulpverlener als essentieel. Dit betekent dat de professional ‘nieuwe stijl’ voldoende handelingsruimte moet hebben om daadkrachtig, zelfbewust, flexibel, inventief en creatief als een generalist om te kunnen gaan met de steeds wisselende noden, behoeftes en omstandigheden van zowel kinderen als gezinnen die problematisch functioneren.

Wij hopen dat dit boek met zijn vele, concrete en heldere richtlijnen een kompas kan zijn op de weg naar een meer effectieve hulpverlening en dat het de ‘nieuwe professional’ zowel inspireert, als voldoende gereedschap geeft om deze richting in te slaan.